

Група 04. Історія України. Урок 61. Культура України в перші післявоєнні роки. Гісем 11 клас с. 37-45.

Культура України в перші післявоєнні роки

- 1. Якими були історичні умови розвитку культури України наприкінці 1920-х — у 1930-ті рр.? 2. Як відбувався розвиток освіти України в цей період? 3. Назвіть здобутки тогочасної української науки. 4. Визначте здобутки і втрати літератури і мистецтва України наприкінці 1920-х — у 1930-ті рр. 5. Що вам відомо за курсами інших навчальних дисциплін про здобутки культури України в перші післявоєнні роки?

1. Історичні умови розвитку культури. Розвиток культурного життя України в післявоєнні роки зіткнувся з великими труднощами. Культурне будівництво, як і раніше, фінансувалося за залишковим принципом і перебувало під жорстким ідеологічним тиском.

Перемога СРСР у війні посилила розвиток у радянському суспільстві суперечливих процесів: з одного боку, зміцнення тоталітарного режиму, з іншого — зростання суспільної свідомості народу й поява спроб самостійно замислитися над реаліями життя в «найкращій країні світу», як стверджувала радянська пропаганда.

На світосприйняття тогочасних українців суттєво вплинуло їх перебування за кордоном, знайомство із західним способом життя. Війна показала народу всю аморальність, антигуманність режиму особистої влади, створивши передумови для критичної оцінки суспільством як системи влади загалом, так і особи керівника країни зокрема. Український народ був переконаний, що після величезних жертв і перемоги він, так само як й інші народи СРСР, заслуговує на поліпшення рівня життя і встановлення справедливого демократичного ладу. Сталінський режим на вимоги часу відповів не реформами, а намаганням зберегти незмінність становища, посиленням контролю над суспільством, особливо в галузі ідеології.

Складові розвитку культури в 1940—1950-ті рр.

Відбудова закладів освіти, науки і культури	«Культурна революція» на західноукраїнських землях	Ідеологічний наступ. «Ждановщина»
• Відновлення зруйнованих і	• Ліквідація неписьменності серед дорослого населення	• Боротьба проти проявів українського «буржуазного націоналізму»

будівництво нових закладів освіти • Відновлення мережі культурно-мистецьких установ	• Насаджування комуністичної Ідеології • Створення мережі освітніх і культурно-мистецьких установ	• Кампанія проти космополітизму і «низькопоклонства» перед Заходом у літературі та мистецтві • «Лисенківщина» в галузі біологічних наук
--	--	--

Обговоріть у парах. Які з наведених складових розвитку культури були для неї найбільш негативними і чому? Поверніться до цього завдання після розгляду матеріалу параграфа і доповніть таблицю. Порівняйте попередні й остаточні результати його виконання.

Прояви національної самосвідомості, критичний підхід до будь-яких явищ суспільного життя, відступ від регламентованих пропагандистських стереотипів із боку діячів культури влада часто кваліфікувала як прояв українського «буржуазного націоналізму», космополітизм, антирадянську діяльність. Це загрожувало людині моральним та фізичним знищенням. (Ці поняття докладно буде розглянуто далі в параграфі.)

2. Відновлення системи освіти. Після повернення на територію України радянської влади розпочалося відновлення зруйнованих під час війни шкіл, закладів культури, наукових установ. Набув поширення рух за відбудову зруйнованих і спорудження нових шкільних приміщень зусиллями самого населення — «методом народної будови». У 1944—1945 рр. у республіці відбудували й побудували 1669 шкіл. Станом на 1950 р. довоєнну мережу шкіл майже відновили, але цього було недостатньо. У середині 1950-х рр. 16 тис. шкіл (33,2 % від їхньої загальної кількості), у яких навчалося 1,67 млн дітей, змушені були організовувати заняття у дві, а то й у три зміни. Значна кількість цих закладів, особливо в сільській місцевості та робітничих селищах, розташовувалася в мало пристосованих для навчання приміщеннях.

Школи постійно відчували гостру потребу в підручниках, зошитах і навчальному обладнанні. Для матеріальної підтримки дітей, яких батьки не могли забезпечити мінімумом необхідного для навчання, створювався фонд «всеобучу» (рос. «всеобщее обучение»). З огляду на реалії післявоєнного життя необхідність запровадження мережі вечірніх шкіл була очевидною. Були засновані також навчальні курси для дорослих, професійні заочні школи.

У 1953 р. було здійснено перехід до обов'язкової семирічної освіти. Це створило додаткові труднощі — не вистачало приміщень, учителів, навчальних посібників. Як і в довоєнні роки, Комуністична партія прагнула перетворити школу на знаряддя встановлення й посилення свого контролю над учнівською молоддю. Було відновлено роботу піонерських і комсомольських організацій. Прищеплення відданості Й. Сталіну та ідеалам комунізму оголошувалося найважливішим покликанням школи.

У післявоєнні роки розпочався процес скорочення шкіл з українською мовою викладання. Так, протягом 1948—1954 рр. їхня кількість зменшилася з 26 до 25 тис., а кількість шкіл із російською мовою навчання збільшилася з 2720 до 4051, або в 1,5 разу. Станом на 1953 р. в українських школах навчалося 1,4 млн, а в російських і мішаних — 3,9 млн дітей. Закривалися національні школи (польські, угорські, румунські тощо). Усі вони ставали російськими.

Протягом четвертої п'ятирічки загалом було відновлено систему вищої освіти. Унаслідок проведеної після війни реорганізації кількість вищих навчальних закладів в УРСР зменшилася порівняно з довоєнним періодом, тоді як кількість студентів зростала.

з 99 до 325 тис. осіб (на 1956 р.). Щоправда, майже половина з них навчалася на заочних і вечірніх відділеннях. Викладання в більшості вищих навчальних закладів здійснювалося російською мовою.

3. Розвиток науки в Україні. У післявоєнні роки відновили роботу науково-дослідні установи України, було внесено низку змін в організацію наукових досліджень. Якщо в 1945 р. в республіці налічувалося 267 науково-дослідних установ, то в 1950 р. — уже 462, зокрема понад 30 академічних інститутів. Зміцнювалася, хоча й повільно, їхня матеріально-технічна база, зростав кадровий потенціал. Кількість науковців в Україні в 1950 р. досягла 22,3 тис. осіб. Головною науковою установою України залишалася Академія наук УРСР, яку після смерті академіка О. Богомольця в 1946 р. очолив академік О. Палладін.

Вчені України досягли значних успіхів у дослідженнях у галузях фундаментальних наук, наблизивши їх до потреб господарства. У республіці в 1946 р. запустили перший у СРСР атомний реактор. Продовжував плідно працювати видатний лікар-офтальмолог академік В. Філатов.

Під керівництвом С. Лебедева в Києві в 1948—1950 рр. створили першу в Європі цифрову обчислювальну машину. Значним технічним досягненням стала побудова в 1953 р. найбільшого на той час у світі суцільнозварного моста через Дніпро завдовжки понад 1,5 км (міст ім. Патона в Києві). За короткий час завдяки новій автоматичній технології зварювання спорудили газопровід «Дашава—Київ». Проте практично всі видатні досягнення науки і техніки були зроблені в галузях, що стосувалися військового або суміжного з ним виробництва.

Значної шкоди розвитку біологічних наук завдала «лисенківщина» — явище в радянській науці, яке характеризувалося ідеологізацією, засиллям у науці посередностей, людей споживацького ґатунку, авантюристів. Президент Всесоюзної академії сільськогосподарських наук Трохим Лисенко оголосив ген «міфічною частинкою». Підтриманий Й. Сталіним, Т. Лисенко пообіцяв виростити за короткий час надмірну кількість сільськогосподарської продукції за допомогою власної методики виведення нових видів рослин і порід худоби.

***«Лисенківщина»** — політична кампанія з переслідування вчених-генетиків, заперечення генетики як науки й тимчасова заборона відповідних досліджень у СРСР.*

Свою позицію Т. Лисенко аргументував не науковими фактами, а ідеологічними штампами, запозиченими з «Короткого курсу історії ВКП(б)». Генетику він проголосив «продажною донькою імперіалізму», а кібернетику — її «рідною сестрою». У результаті переслідувань генетиків, що розпочалися в 1947—1948 рр., репресій зазнали вчені-біологи Д. Третьяков, М. Гришко, І. Шмальгаузен, І. Поляков, Л. Делоне. Це на багато років загальмувало розвиток біологічної науки.

4. Розвиток літератури і мистецтва. У 1940—1950-ті рр. всупереч несприятливим обставинам з'явилося чимало творів, що залишили помітний слід у художній культурі українського народу.

Особливу популярність у післявоєнні роки здобула творчість Олеса Гончара, автора трилогії «Прапорonoсці», повісті «Земля гуде». Плідно творили в цей період прозаїки Василь Козаченко, Юрій Яновський, письменник і кінорежисер Олександр Довженко, гуморист Остап Вишня, поети Максим Рильський, Павло Тичина, Володимир Сосюра, Андрій Малишко, Леонід Первомайський, художники Михайло Деревус, Олексій

Шовкуненко, Тетяна Яблонська, композитори Костянтин Данькевич, Борис Лятошинський, Юлій Мейтус. На театральних сценах міст республіки продовжували виступати Амвросій Бучма, Борис Гмиря, Наталія Ужвій та Гнат Юра.

В УРСР відновлювали свою діяльність заклади культури й виникали нові. У 1949 р. у Києві було відкрито літературно-художній музей Т. Шевченка. У 1951 р. у столиці республіки з'явився перший в УРСР телевізійний центр, а наступного року розпочав роботу планетарій.

На цей період припадає творчий злет української майстрині народного декоративного живопису, представниці наївного мистецтва Катерини Білокур. Її твори регулярно демонстрували на виставках у Полтаві, Києві, Москві та інших містах. У 1954 р. на Міжнародній виставці в Парижі картини художниці «Цар-Колос», «Берізка» і «Колгоспне поле» увійшли до експозиції радянського мистецтва. Побачивши ці твори, художник Пабло Пікассо сказав: «Якби ми мали художницю такого рівня майстерності, то змусили б заговорити про неї весь світ».

Хата в Богданівці. Художниця К. Білокур

Що, на вашу думку, прагнула передати засобами образотворчого мистецтва художниця?

Український художник Ніл Хасевич як член ОУН та УГВР поєднував свою творчість з активною громадською і політичною діяльністю в українському національно-визвольному русі. Його гравюри із зображенням епізодів боротьби УПА потрапляли до делегатів Генеральної Асамблеї ООН, іноземних дипломатів. Художник мав інвалідність, перебував у підпіллі, переховуючись від радянської влади. Він писав: «Я не можу битися зброєю, але б'юся різцем і долотом. Я, каліка, б'юся в той час, коли багато сильних і здорових людей у світі навіть не вірять, що така боротьба взагалі можлива... Я хочу, щоб світ знав, що визвольна боротьба триває, що українці б'ються...». У 1952 р. під час бою із загonom радянської держбезпеки, що оточив його криївку, Н. Хасевич загинув.

Розвиток українського кінематографа в перші післявоєнні роки, як і раніше, підпорядковувався потребам радянської пропаганди й принципам соціалістичного реалізму. Цінність тогочасних фільмів («Подвиг розвідника», «Тарас Шевченко» тощо) полягала насамперед у майстерній грі акторів М. Романова, А. Бучми, Д. Мілютенка та інших.

5. «Ждановщина» в Україні. Переможне завершення війни сприяло посиленню особистого авторитету Й. Сталіна. Проте реалії післявоєнного життя потребували зміцнення ідеологічного забезпечення сталінського режиму. Народ хотів кращого,

більш заможного й вільного життя. Усе частіше проявлялися вільнодумство і національні почуття, виразником яких у першу чергу була інтелігенція. Саме проти неї і спрямовувалося вістря сталінських репресій.

Післявоєнний період асоціюється з намаганнями радянської пропаганди поєднати комуністичну ідеологію з ідеєю виняткової ролі росіян у світовій історії. На кожний винахід західного вченого радянські пропагандисти знаходили росіянина, який висловив цю ідею раніше, на кожного видатного західного автора був кращий за нього російський автор, а кожному видатному державному діячеві Заходу протиставляли російського зі ще більш видатними досягненнями.

Це нове ідеологічне підґрунтя сталінського режиму мало особливо негативні наслідки для українства. У 1950 р. Й. Сталін висунув тезу, що російська, українська й білоруська нації є результатом розгалуження «єдиної давньоруської народності». Цю «єдину давньоруську народність» почали тлумачити як давньоросійську і в жодному разі не як давньоукраїнську.

У суспільно-політичному житті СРСР виникло явище, яке отримало назву за іменем його офіційного теоретика й організатора Андрія Жданова — «ждановщина» (1946—1953 рр.). Відповідно до уявлень А. Жданова світ поділявся на «імперіалістичний», очолюваний США, та «демократичний», очолюваний СРСР. Усі радянські митці у своїй творчості мали дотримуватися партійної лінії, відступ від якої переслідувався. Фактично «ждановщина» полягала в посиленні втручання сталінського режиму у сферу ідеології, культури, науки, літератури, мистецтва з метою встановлення жорсткого контролю над духовним розвитком радянського суспільства.

«Ждановщина» — радянська культурна доктрина, розроблена секретарем ЦК ВКП(б) Андрієм Ждановим у 1946 р.

Космополітизм — у радянському розумінні: ідеологія, яка проповідує байдуже ставлення до свого народу. Батьківщини, відмову від національних традицій і культур, патріотизму, заперечує державний і національний суверенітет; у сучасному розумінні: ідеологія, яка надає першість загальнолюдським цінностям над національними.

«Буржуазний націоналізм» — традиційний термін комуністичного режиму, який використовували щодо національно свідомих представників радянських республік та інших держав.

У суспільстві було розпочато боротьбу проти «безідейності, безпринциповості, формалізму, космополітизму й низькопоклонства перед гнилим Заходом», проти «буржуазного націоналізму». Протягом 1946—1951 рр. було прийнято 12 партійних постанов з ідеологічних питань. Першими були постанови ЦК ВКП(б) «Про журнали “Звезда” і “Ленинград”» (спрямовані проти творчості А. Ахматової та М. Зощенка), «Про кінофільм “Большая жизнь”». За встановленням у 1946 р. шаблоном ЦК КП(б)У також ухвалив кілька постанов: «Про перекручення і помилки у висвітленні української літератури в “Нарисі історії української літератури”», «Про журнал сатири і гумору “Перець”», «Про журнал “Вітчизна”», «Про репертуар драматичних і інших театрів України» тощо.

Із постанови ЦК КП(б)У «Про журнал “Вітчизна”» (4 жовтня 1946 р.)

ЦК КП(б)У зазначає, що літературно-художній журнал «Вітчизна» — орган Спілки радянських письменників України — ведеться зовсім незадовільно.

Редакція «Вітчизни» (відповідальний редактор Ю. Яновський) не виконала постанови ЦК КП(б)У від 16 жовтня 1945 р., яка зобов'язала редакцію в найкоротший строк усунути серйозні помилки, що були наявні в журналі «Українська література», і рішуче піднести ідейно-художній рівень журналу. Замість цього редакція ще більше поглибила хиби і помилки журналу, надаючи місце на своїх сторінках художнім творам і статтям, у яких проповідується буржуазно-націоналістична ідеологія, міщансько-обивательські погляди на життя, аполітичність і вульгарність.

Редакція «Вітчизни» систематично надавала свої сторінки для пропаганди буржуазно-націоналістичної ідеології, у статтях і художніх творах ряду письменників і літературознавців, надрукованих у «Вітчизні», у дусі буржуазно-націоналістичних концепцій Грушевського і Ефремова перекручувалася й спотворювалася історія української літератури, проповідувалася національна обмеженість, ідеалізувалися пережитки старовини в побуті та свідомості людей.

1. У чому звинувачували редакцію журналу «Вітчизна»? 2. Про які тенденції політики сталінського керівництва у сфері культури свідчила ця постанова?

Для «зміцнення керівництва» українською партійною організацією до Києва направили Лазаря Кагановича (М. Хрущов був переміщений на другорядну посаду голови уряду). Він розгорнув боротьбу з українським «буржуазним націоналізмом». Фактично саме зусиллями Л. Кагановича була підготовлена велика «справа», жертвою якої мали стати кращі представники української інтелігенції того часу А. Малишко, Петро Панч, М. Рильський, Ю. Яновський та інші. Проте ініціатива Л. Кагановича виявилася невчасною, і його було відкликано до Москви.

Кампанія цькування літераторів, митців, учених мала на меті посилити культурно-ідеологічну ізоляцію радянського суспільства від західного світу, протиставити інтелігенцію іншим прошаркам суспільства, розпалити шовіністичні та антисемітські настрої, посилити процес зросійщення, відновити образ «внутрішнього ворога», необхідного тоталітарному режиму для пояснення суспільству прорахунків у своїй політиці.

Сигналом до нового нападу на космополітів стала редакційна стаття «Про одну антипатріотичну групу театральних критиків», надрукована в січні 1949 р. у газеті «Правда». Відлунням цієї статті в Україні стало навішування ярликів «безрідних космополітів» на місцевих літературних і театральних критиків.

Боротьба з космополітизмом супроводжувалася масовими репресіями проти єврейської інтелігенції. Матеріали справ, сфабрикованих радянськими спецслужбами, твердили, що її представники намагалися здійснити змову в інтересах світового імперіалізму та сіонізму й відокремити від СРСР Крим. Євреїв масово звільняли з освітніх і наукових установ, забороняли друкуватися літераторам, заарештовували. Часто звинувачення були відверто сфальсифікованими. Так, Леоніда Первомайського звинуватили в сіонізмі за фронтовий вірш, у якому йшлося про Синай, а це, мовляв, у Палестині. Насправді ж у творі згадувався румунський Синай, повз який проходили війська Червоної армії в роки війни. Апогеєм боротьби з космополітизмом стали вбивство відомого громадського і культурного діяча, лідера радянського єврейства Соломона Міхоелса та розгром Єврейського антифашистського комітету, більшість якого складали вихідці з України.

Кампанія боротьби з космополітизмом мала негативні наслідки для розвитку культури: у літературі й театрі зникло поняття мистецької школи; поглибилася

ізоляція від надбань світової культури; театральна та літературна критика із засобу стимулювання творчого розвитку перетворилася на засіб утримання митців у межах офіційної ідеології; було посилено обмеження свободи творчості.

Із 1950-х рр. насувалася нова хвиля звинувачень проти української інтелігенції. Цькуванню було піддано не лише українських письменників, а й композиторів (В. Лятошинський, К. Данькевич) і науковців. Особливо жорсткої критики зазнав В. Сосюра через вірш «Любіть Україну» (1944 р.), який оголосили «ідейно порочним твором».

«Ждановщина» призвела до гальмування розвитку науки, літератури і мистецтва в країні, спричинила негативні явища в середовищі радянської інтелігенції. Сталінський режим остаточно протиставив себе народу, ліквідував патріотичне піднесення років війни, придушив паростки відродження української культури. Крім того, «ждановщина» посилювала відірваність радянських митців від досягнень світової культури, конфронтаційність зовнішньої політики СРСР.

6. Культурні здобутки української діаспори. Українська діаспора в цей час також зробила вагомий внесок у розвиток української культури. Наприкінці 1945 р. у західнонімецькому місті Аугсбург виникла Українська вільна академія наук. Своєю головною метою вона вважала об'єднання інтелектуальних сил української діаспори. Із 1949 р. академія працювала в Канаді, а з 1950 р. — у США. У 1947 р. у Мюнхені (Німеччина) відновило діяльність Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Через два роки товариство розпочало видання багатотомної «Енциклопедії українознавства». В Україні її перевидали лише після здобуття незалежності. Енциклопедія є одним із важливих джерел інформації з питань українознавства.

Одним із найкращих літературних творів тогочасної української діаспори став роман І. Багряного «Сад Гетсиманський». У ньому автор, який багато років провів у таборах ГУТАБу, змалював трагізм беззахисної людини й знущання з неї влади в СРСР. В Україні роман був надрукований у 1990 р. Через рік І. Багряному було посмертно присвоєно Державну премію ім. Т. Шевченка.

Висновки. Розвиток культури в післявоєнні роки мав суперечливий характер: з одного боку, спостерігалася творче піднесення митців та вчених, з іншого — сталінська система намагалася загнати творчий процес у жорсткі ідеологічні межі.

- «Ждановщина» завдала величезного удару по розвитку української культури.

Запитання і завдання

- 1. Назвіть дату запровадження обов'язкової семирічної освіти. 2. Якою була кількість українських шкіл у республіці в 1954 р.? 3. Хто в післявоєнний період очолював Академію наук УРСР? 4. Який винахід належить київському вченому С. Лебедеву? 5. Що таке космополітизм? 6. Через який вірш зазнав жорсткої критики в період «ждановщини» В. Сосюра?
- 7. Якими були історичні умови розвитку культури УРСР у післявоєнний період? 8. Визначте особливості розвитку освіти в республіці. 9. Укажіть здобутки і втрати тогочасної української науки, літератури і мистецтва. 10. Охарактеризуйте вплив «ждановщини» на розвиток української літератури й мистецтва. 11. Яким був внесок діаспори в розвиток тогочасної української культури?
- 12. Складіть таблицю «Культура в перші післявоєнні роки».

Галузь	Досягнення

- 13. Обговоріть у малих групах. Якими були основні суперечності розвитку культури України в післявоєнний період? Обґрунтуйте свою відповідь.
- 14. Підготуйте самостійно повідомлення про діячів української культури (за вибором): О. Палладін, С. Лебедев, В. Філатов, О. Богомолець, К. Білокур, Н. Хасевич, Т. Яблонська.